

УДК 172.13

**СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКІ ДИСКУРСИ
ПОЄДНАННЯ ЕТИКИ ТА ПОЛІТИКИ****MODERN PHILOSOPHICAL DISCOURSES
CONJUNCTION ETHICS AND POLITICS****Усов Д. В.,**

доктор філософських наук, професор кафедри суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (Черкаси, Україна), e-mail: dimausov@i.ua

Usov D. V.,

Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Social Sciences, Cherkassy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl, National University of Civil Defense of Ukraine (Cherkasy, Ukraine), e-mail: dimausov@i.ua

Окреслено сутність осмислення політики як способу людського буття, істотно доповненого історико-філософським виміром з'ясування її взаємин із морально-етичними вимірами соціальної взаємодії, а також створення прийнятної для сьогодення політичної етики. Актуальності досліджуваної проблеми додають і вітчизняні політичні та соціокультурні реалії. Останні резюмуються в ідеї про те, що розвиток морально-етичних принципів та їх послідовне дотримання не лише політиками, а й усіма нашими громадянами, можуть стати на заваді гіпертрофії індивідуалістичних та прагматичних інтересів політиків, які обстоюють переважно не суспільні, а вузько корпоративні інтереси. Ідея про можливість поєднання моралі та політики шляхом досягнення компромісу конкуруючих поглядів та життєвих стратегій пронизує творчість багатьох сучасних філософів, які прагнуть вказати шляхи розбудови справжньої, а не видимої «правової держави», яка знаходить своє виправдання та легітимізацію у зверненні до загального, спільного блага, замість рівного, однакового для всіх права. На тиск політичної сфери моральна культура громадянського суспільства може й повинна здійснювати зворотній тиск, стримуючи заповлізовану псевдомораль, використання подвійних стандартів, маніпулювання суспільною свідомістю.

Ключові слова: політика, мораль, етика, справедливість, суспільна угода, довіра, відповідальність.

Life itself is constantly actualizing the problem of politics and morality relations, which has many different aspects. Among them a philosophical aspect is certainly the most important one. The interpretation of politics as a special individual and institutional activity, directed to achieve and consolidate the power, and as a certain essential dimension of human existence in general, its special form with only its inherent trends and features is worth being researched further in this context. Such an approach makes it possible to clarify the relationships of socio-ontologically interpreted policy to the moral and ethical dimensions of life and creation date of today (especially for controversial burdened totalitarian past and uncertain future and domestic reality) of political ethics. Thus, the idea of the possibility of combining morality and politics by compromising the competing views and life strategies and permeates the works of many contemporary philosophers, who seek to specify the ways of true development, but not the visible development of «legal state», which finds its justification and legitimacy in addressing to the general common good, rather than to equal uniform rights for all. In this pseudo-legal state, the ruling elite does not represent the interests of citizens, but only their own interests and benefits.

Keywords: politics, morality, ethics, justice, social contract, trust, responsibility.

Проблема взаємин моралі і політики має багато різноманітних вимірів та аспектів. Одним із найбільш плідних із них, на наш погляд, є філософсько-антропологічне та комунікативно-онтологічне бачення цих взаємин, започатковане Київською філософською школою, уособленею (зокрема щодо поданої проблеми) іменами Є. Андроса, О. Білого, Є. Бистрицького, В. Іванова,

О. Йосипенко, А. Єрмоленка, Г. Ковадло, В. Ляха, В. Малахова, В. Нечипоренка, М. Поповича, С. Пролєєва, Л. Ситніченко, В. Табачковського, В. Шинкарука. У цьому контексті варте уваги та подальшого (в тому числі й історико-філософського) розвитку тлумачення політики не лише як особливої індивідуальної та інституційної діяльності, спрямованої на досягнення і зміцнення влади. Як слушно наголошує В. А. Малахов, «політика постає галуззю, де кожен суб'єкт (людина, певна соціальна група тощо) дбає про своє, а ще точніше – дбає про себе – аж ніяк не про Інших, дарма, що з ними спілкується. З цього погляду її, певно, можна розуміти як сферу, де спілкування збігається з інтересом, отже не досягає повноти свого власне етичного сенсу, своєї етичної самоцінності» [7, с. 102].

Саме осмислення політики як способу людського буття, істотно доповненого історико-філософським виміром, уможливило плідне з'ясування її взаємин із морально-етичними вимірами буття, і створення прийнятної для сьогодення політичної етики. Про це говорять провідні сучасні філософи. Актуальності досліджуваної нами проблеми, безперечно, додають і вітчизняні політичні та соціокультурні реалії. Останні аж надто часто резюмуються в ідеї про те, що розвиток морально-етичних принципів та їх послідовне дотримання не лише політиками, а й усіма нашими громадянами, можуть стати на заваді гіпертрофії індивідуалістичних та прагматичних інтересів політиків, які обстоюють переважно не суспільні, а вузько корпоративні інтереси.

Обґрунтування проблеми взаємин моралі і політики у філософській думці: від античності до модерну були проведені нами у попередніх роботах. Щодо новітніх філософських аргументів на користь поєднання моралі, етики та політики, то необхідно виокремити суттєві способи та шляхи розв'язання цієї проблеми звертаючись, на нашу думку, передусім до творчості Е. Тугендгата. Відповідаючи на запитання про те, чому ми мусимо підпорядковувати свою поведінку, зрештою, своє життя системі моральних норм та цінностей, Тугендгат стверджує, що мораль – це вільна нормативна система, а приналежна до моральної спільноти людина вільно визнає цю систему взаємних санкцій, за впевненості, що й інші роблять те саме. Розмірковуючи далі, Тугендгат конкретизує свої роздуми в тезі про те, що первинність рівності стосується не якоїсь особливої моралі, а моралі загалом, і є істотною для останньої. Адже мораль – це така нормативна система, яка ґрунтується не на насильстві та покараннях, а є внутрішньо визнаною: «кожен член моральної спільноти добровільно визнає взаємні внутрішні санкції» [11, с. 15].

Сучасні філософи пропонують різні підходи до проблеми обґрунтування моральних норм – одні міркують так, неначе такого обґрунтування не існує, а інші, як Габермас, стверджують, що воно є чимось схожим на обґрунтування висловлювань. Тугендгат же вважає: коли ми говоримо про обґрунтування

норм, то це найбільше схоже на обґрунтування вчинків, через вмотивованість останніх. Більше того, саме у вчинках найвиразніше проявляються засвоєні норми чи моральні принципи, яким людина добровільно підпорядковується. Коли ж ми говоримо про мотиви не лише індивідуальних, але й колективних вчинків, то саме на порушення цих норм ми реагуємо обуренням чи чуттям провини. Е. Тугендгат, як Ч. Тейлор, наголошує на принципово інтерсуб'єктивному характері морального чуття: «Моральні чуття – обурення, гнів, чуття провини – втрачають свій сенс, коли немає впевненості в тому, що й інші люди (члени моральної спільноти) поділяють їх» [11, с. 16].

Обстоюючи права людини як моральні права, Е. Тугендгат акцентує увагу передусім не на договірному (хоча, безумовно, його визнає), а на екзистенційному вимірі справедливості. Саме йому належить теза про те, що сором та провини є свідченнями несправедливої поведінки. Наголошуючи на персональному вимірі справедливості, Тугендгат не просто продовжує відому ідею Аристотеля про основні людські чесноти, він прагне витлумачити справедливість як спосіб здійснення людського буття в його персональному та суспільному вимірах та втілення не стільки правового, скільки морального обов'язку. Проте варто зауважити, що наші права і наші обов'язки визнаються саме через їх сутнісний зв'язок із самою природою нашого складного та суперечливого буття.

Отже, ідея про можливість поєднання моралі та політики шляхом досягнення компромісу конкуруючих поглядів та життєвих стратегій пронизує творчість багатьох сучасних філософів, які прагнуть вказати шляхи розбудови справжньої, а не видимої «правової держави», яка знаходить своє виправдання та легітимацію у зверненні до загального, спільного блага, замість рівного, однакового для всіх права. В такій псевдо-правовій державі правляча еліта репрезентує не інтереси громадян, а лише свої власні інтереси та блага. За таких обставин визнання справедливості держави та інших соціальних інституцій не може базуватися лише на згоді всіх учасників вільного від примусу дискурсу як засаді обґрунтування моральних і правових норм та механізмі подолання дихотомії моралі і політики. В ландшафтах сучасного кризового соціального буття моральні принципи постають не лише як формально-процедурні, але і як (хоча і частково) матеріальні. Тож необхідне політикам моральне ставлення не лише до своїх, але й до чужих вимагає особливих, чеснот, передовсім – налаштованості на чесність, відкритість та справедливість.

Відповідаючи на запитання про те, чому ми всі (і особливо – «слуги народу») мусимо підпорядковувати свою поведінку, зрештою, своє життя системі моральних норм та цінностей правил, варто розвинути далі тезу Е. Тугендгата про те, що мораль – це вільна нормативна система, а приналежна до моральної спільноти людина вільно визнає цю систему взаємних санкцій,

за впевненості, що й інші роблять те саме. Отже справжня справедливість ґрунтується на взаємозв'язку прав та обов'язків, повазі до них, що є істотнішим за конвенційне чи примусове визнання суспільних норм та цінностей.

А сутністю сучасної політичної етики мусить стати ідея громадянських чеснот, яка не лише продовжує традицію Канта та Аристотеля, але й наголошує на значущості (і для розуміння та адекватного функціонування взаємозв'язку етики та політики) саме таких чеснот втілених в переході «від підданого до громадянина». Зрештою, увага акцентується на істотній зміні ролі Іншого в тлумаченні проблем свободи, добра та справедливості.

Саме тезу відомого не лише в Україні філософа Мирослава Поповича [8] про необхідність насамперед бути людиною та громадянином, про неприпустимість «обмежуватися байдужою констатацією «позаморальності» політичної сфери, тоді, коли йдеться, по суті, про виживання людини як моральної істоти, про обстоювання основних моральних орієнтирів людяності» розвиває В. Малахов [7, с. 104].

Важливим внеском в осмислення проблеми взаємин моралі та політики стали праці професора А. Єрмоленка. В своїй роботі «Комунікативна практична філософія» [5] він виокремлює основні шляхи досліджуваної нами проблеми. Насамперед він наголошує на тому, що «дослідження легітимаційного аспекту моралі щодо політики починається із запитання: наскільки взагалі політичний лад потребує морально-етичної легітимації, тобто якою мірою і в який спосіб мораль може виконувати легітимаційну функцію щодо держави, правових норм, політичного ладу загалом?» [5, с. 140]. Уточнюючи, розгортаючи відповідь на запитання щодо легітимаційної функції моралі, А. Єрмоленко зазначає важливість проблеми співвідношення правових та моральних норм, адже насправді державна влада у своєму справедливому (чи навіть несправедливому) пануванні спирається не лише на силу, але й на нашу згоду підкорятися, визнавати цю силу.

Виступаючи проти тенденцій (втілених, наприклад, в теорії К. Шмітта [10]) елімініувати мораль зі сфери політики, А. Єрмоленко розвиває та поглиблює комунікативну версію взаємин етики та політики в межах як своїх роздумів, пов'язаних з проблемами дискурсивної етики, так і в своїх перекладах класичних на сьогодні праць К.–О. Апеля, Д. Бьолера, Ю. Габермаса, В. Гьосле. Наголошуючи на значенні універсального громадянського дискурсу як політичної та морально-етичної категорії, він називає його «точкою перетину моралі та права, моралі та політики» [5, с. 156]. Саме в цитованій праці «Комунікативна практична філософія» були оприлюднені й важливі для осмислення взаємин моралі та політики праці К.–О. Апеля «Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу» [1, с. 395–412] та Ю. Габермаса «Мораль і моральність. Чи стосується гегелівське

заперечення Канта також і дискурсивної етики?» [3, с. 325–345]. Новітні вітчизняні та глобальні реалії і проблеми потребували нових акцентів в названій проблематиці, що й втілюється в праці А. Єрмоленка «Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи» [6], яка присвячена всебічному дослідженню застосування моральних норм та цінностей, принципу відповідальності до умов глобальної екологічної та соціальної кризи. Насправді, важливо пов'язати між собою наше існування з цінністю людської гідності. Адже спотворюючи своє соціальне та природне довкілля, ми водночас спустошуємо і нашу душу, поведимося негідно, і – навпаки. Звертаючись у своїй останній роботі до роздумів відомого німецького філософа Д. Бюлера «Ідея та обов'язковість відповідальності», А. Єрмоленко наголошує на необхідності політиків «зважати на всі можливі аргументи, які висуватимуться суспільством, а це означає, що саме суспільство має бути відкритим, отже, інституціалізованим як громадянське суспільство, засадничим принципом дискурсу» [4, с. 21–22]. Означене звернення є плідним ще й тому, що саме Д. Бюлер у вже відомій українському читачеві роботі «Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу» ґрунтовно осмислює тему взаємин моралі і політики (насамперед в розділі 3 роботи, який має назву «Мораль і політика»), зазначаючи, по–перше, що проблема цих взаємин «впливає з усталеного конфлікту між реалізацією інтересів і самоствердженням народу держави або групових інтересів, – з одного боку, та визнанням моральних принципів, які вимагають партнерства та зусиль, спрямованих на вагоміші аргументи» [2, с. 82].

По–друге ж, на думку мислителя, названі учасники, елементи конфлікту, завжди мали напружені, проте не цілком протилежні взаємини, бо передбачають, засновану на спільному визнанні моральних приписів, довіру. А довіра «до суперника або партнера в перемовинах неможлива без припущення того, що той готовий дотримуватись моральних принципів, таких як правдивість, ненасильство, повага до протилежної сторони як рівноправного партнера» [2, с. 83]. Таким чином, саме завдяки обстоюваній К.–О. Апелем, Д. Бюлером, Ю. Габермасом, А. Єрмоленком філософії та етиці дискурсу стає зрозумілою не безпосередність відносин політики і моралі, а необхідність та сенс дискурсивно–публічної, демократичної, конституційно–правової опосередкованості цих відносин.

Отже, нами запропонована реконструкція відповіді провідних сучасних філософів на питання про те, як віднайти можливості такого спільного буття сучасних особистостей, таких схожих та різних, які б сприяли відповідальній повазі до гідності кожного, а раціональне вирішення конфліктів відбувалося б із урахуванням потреб не лише близьких, але й далеких людей? Йдеться про засновану на принципі рівності,

тобто обов'язку рівного врахування інтересів усіх людей, неупередженого та справедливого захисту гідних цього потреб та інтересів людей, мораль «універсальної та рівної поваги до всіх». Тільки на засадах існування такого бачення в усіх громадян (куди належить і влада) можливий справедливий суспільний устрій.

Відсутність чіткої стратегії розвитку українського суспільства та небезпеки його трагічних, часто пов'язаних з непоєднаністю політики та моралі, розломів все більше і більше наштовхує на роздуми про те, що розвиток морально–етичних принципів, їх послідовне дотримання не лише політиками, а й усіма нашими громадянами, спроможні стати на заваді індивідуалістичних та прагматичних інтересів можновладців, які, під прикриттям ідеї загального блага, захищають переважно не суспільні, а вузько корпоративні інтереси. Для пошуку відповіді на проблему взаємодії етики і політики ми звернулися як до новітньої, так і до класичної історико–філософської думки. Нам необхідно відповісти на запитання: чи достатньо, як вважав вже І. Кант, «подумки ставити себе на місце іншого», а для успішного функціонування складного сучасного суспільства плекати моральні норми та цінності? Важливою особливістю останніх є те, що на їх засадах ми вирішимо питання про визнання легітимності нашого соціального буття, а також про те, залишити його таким як воно є чи істотно змінити. На тиск політичного моральна культура громадянського суспільства може й повинна здійснювати зворотній тиск, стримуючи заполітизовану псевдомораль, використання подвійних стандартів, маніпулювання суспільною свідомістю.

Особливого методологічного сенсу для адекватного осмислення означених нами проблем набуває розуміння загальнолюдських моральних норм та цінностей як таких, що конститууються через внутрішню репрезентацію їх кожним окремим етносом чи культурою. Таким чином, соціальне буття постає перед нами не лише у своєму інституційному вимірі, але й як пошук власного буття, а свобода породжується іноді навіть сильнішим за смерть правом бути самим собою, яке стосується не лише окремої особистості, але й окремої нації, цілого народу. Важливо також зважити на дедалі актуальніші на сьогодні новітні дослідження в царині політичної етики як теорії моральних засад політичної дії, теоретичного способу оприявлення політичного підтексту моральних проблем. Саме політична етика, на думку Джозефа Раза, «забезпечує засади, на основі яких теорія інституцій створює аргументацію для того, щоб політичні інституції мали той чи інший характер» [9, с. 11].

Саме на цьому наголошує й Отфрід Гюффе у вступі до своєї класичної роботи «Етика і політика. Основні моделі і проблеми практичної філософії»: «Протягом останніх років ми можемо спостерігати всезростаючу у всьому світі увагу філософії до питань моралі, суспільства та політики. А вираз

«реабілітація практичної філософії» спонукає нас до філософського розуміння проблем доброго і справедливого життя в особистій та політичній сферах, а також проблем морально-виправданих дій та справедливого політичного ладу» [12, с. 7]. З огляду на наш сучасний вітчизняний досвід, ми можемо ще раз пригадати пророчі слова того ж О. Гюфе про те, що справедливість як головна громадська чеснота (у різних її вимірах – від персонального до глобального) – це не просто примха чи побажання, а засаднича, фундаментальна умова суспільного буття, протести ж та революції змушують не лише визнавати сміливість повстанців, але й звинувачувати можновладців у відсутності морального чуття – чуття справедливості. А наявність спільного інтересу та заснована на взаємній довірі згода допоможе людям (краще за будь-який контракт) діяти злагоджено для досягнення спільної мети, залишитися в просторі справедливості та моралі. Варто також сумніватися в чесності тих, хто прагне за запоною турботи про суспільне благо приховати свої егоїстичні приватні інтереси.

Список використаних джерел

1. Апель, К.–О., 1999. 'Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу', пер. з нім. А. Єрмоленко, Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія. Підручник*, К.: Лібра, с.395–412.
2. Бюлер, Д., 2014. 'Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу', пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка, К.: Стило, 157 с.
3. Габермас, Ю., 1999. 'Мораль і моральність. Чи стосується гегелівське заперечення Канта також і дискурсивної етики?', пер. з нім. А. Єрмоленко, Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія. Підручник*, К.: Лібра, с.325–345.
4. Єрмоленко, А., 2017. 'Аргументативний дискурс у діалогічних практиках деліберативної демократизації українського суспільства', *Діалог як шлях до порозуміння. Зб. наук. праць*, К., с.8–38.
5. Єрмоленко, А.М., 1999. 'Комунікативна практична філософія. Підручник', К.: Лібра, 488 с.
6. Єрмоленко, А., 2010. 'Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія', К.: Либідь, 416 с.
7. Малахов, В.А., 2009. 'Політика: досвід нелюбові', *Етика і політика: національний і світовий досвід: за матеріалами наукової конференції. Зб. наук. праць. Філософські діалоги*, с.101–107.
8. Попович, М.В., 2011. 'Бути людиною', К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 223 с.
9. Раз, Дж., 2001. 'Моральні засади свободи', пер.: В. Василюк, О. Терех, К.: Веселка, 430 с.
10. Шмитт, Карл, 2013. 'Государство: право и политика', Пер. с нем. и вступ.ст. О. Кильдюшова, М.: Издательский дом «Территория будущего», 448 с.
11. Tugendhat, E., 1979. 'Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung. Sprachanalytische Interpretationen', Frankfurt a. M., 365 s.
12. Hoeffe, O., 1979. 'Ethik und Politik. Grundmodelle und –probleme der praktischen Philosophie', Frankfurt/M.

References

1. Apel, K.–O., 1999. 'Diskursivna etyka jak politychna etyka vidpovidal'nosti u situacii' suchasnogo svitu (Discursive ethics as a political ethics of responsibility in a situation in the modern world)', per. z nim. A. Jermolenko, Jermolenko A. M. *Komunikativna praktychna filosofija. Pidruchnyk*, K.: Libra, s.395–412.

2. B'oler, D., 2014. 'Vidpovidal'nist' za majbutnje z global'noi' perspektyvy. Aktual'nist' filosofii' Gansa Jonasa ta etyky dyskursu (Responsibility for the future from a global perspective. The urgency of the philosophy of Hans Jonas and the ethics of discourse)', per. z nim., pisljamova, prymitky A. Jermolenka, K.: Stylos, 157 s.

3. Gabermas, Ju., 1999. 'Moral' i moral'nist'. Chy stosujet'sja gegeliv'ske zaperechennja Kanta takozh i dyskursyvnoi' etyky? (Morality and morality. Does Kant's Hegelian denial also refer to discursive ethics?)', per. z nim. A. Jermolenko, Jermolenko A. M. *Komunikativna praktychna filosofija. Pidruchnyk*, K.: Libra, s.325–345.

4. Jermolenko, A., 2017. 'Argumentativnyj dyskurs u dialogichnyh praktykah deliberyativnoi' demokratyzacii' ukrai'ns'kogo suspil'stva (An argumentative discourse in the dialogic practices of a deligative democratization of Ukrainian society)', *Dialog jak shljah do porozuminnja. Zb. nauk. prac'*, K., s.8–38.

5. Jermolenko, A.M., 1999. 'Komunikativna praktychna filosofija. Pidruchnyk (Communicative Practical Philosophy. Textbook)', K.: Libra, 488 s.

6. Jermolenko, A., 2010. 'Social'na etyka ta ekologija. Gidnist' ljudnyh – shanuvannja pryrody. Monografija (Social ethics and ecology. Human dignity is the reverence of nature. Monograph)', K.: Lybid', 416 s.

7. Malahov, V.A., 2009. 'Polityka: dosvid neljubovi (Politics: experience of dislike)', *Etyka i polityka: nacional'nyj i svitovyj dosvid: za materialamy naukovoi' konferencii'. Zb. nauk. prac'. Filosofsk'i dialogy*, s.101–107.

8. Popovych, M.V., 2011. 'Buty ljudynouju (To be a man)', K.: VD «Kyjevo-Mogylyans'ka akademija», 223 s.

9. Raz, Dzh., 2001. 'Moral'ni zasady svobody (The moral principles of freedom)', per.: V. Vasylyuk, O. Tereh, K.: Veselka, 430 s.

10. Shmitt, Karl, 2013. 'Gosudarstvo: pravo i politika (State: law and politics)', Per. s nem. i vstup.st. O. Kil'djushova, M.: Izdatel'skij dom «Territorija budushhego», 448 s.

11. Tugendhat, E., 1979. 'Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung. Sprachanalytische Interpretationen', Frankfurt a. M., 365 s.

12. Hoeffe, O., 1979. 'Ethik und Politik. Grundmodelle und –probleme der praktischen Philosophie', Frankfurt/M.

* * *